
Vladimir
LAY

PRILOZI OSMIŠLJAVANJU
USMJERAVANJA
RAZVITKA RURALNIH
PROSTORA HRVATSKE
NA OSNOVAMA
EKOLOŠKE I
GOSPODARSKE
ODRŽIVOSTI

Što se to događa s ruralnim prostorima i socijalnim zajednicama u Hrvatskoj? Kakva je na djelu politička i društvena volja glede usmjeravanja razvitka? Koji to, naime, socijalni akteri brinu o razvitku i tko o tome djelatno vodi računa? Nisu li ruralni prostori politički i društveno te gospodarski marginalni, nisu li njihovi odvjetnici i akteri slabiji od urbanih i ne zanemaruje li upravljačka elita, bez obzira na to iz koje stranke i ideologije dolazila, razvojne probleme ruralnih prostora i socijalnih zajednica Hrvatske?

I nadalje, postoji li početkom 21. stoljeća načelna strategija održiva razvitka Hrvatske pa onda iz toga izvedena operacionalizacija u obliku plana razvojnih mjera (engl. *policy*) koja bi objasnila lokalne održive razvojne solucije u ekološkom i paralelno, ekonomskom gospodarskom smislu? Dakako, dotična bi strategija i plan trebali “pokriti” i ruralne prostore Hrvatske budući da oni zauzimaju velik dio teritorija Hrvatske? Što upravljačke elite Hrvatske znaju o održivim razvojnim solucijama i mogu li s obzirom na svoja znanja i sustavno kašnjenje za trendovima u razvijenom svijetu, uopće upravljati poželjnom brzinom i adekvatnim mjerama u funkciji afirmacije održivih razvojnih solucija? Naš stav je: ruralni prostori i prirodni kapitali Hrvatske su njezin konkretni razvojni potencijal u modernom europskom kontekstu. U Hrvatskoj nema političkih i gospodarskih elita koje to shvaćaju sada i ovdje. Lokalne vlasti iz ruralnih prostora i tamošnje elite glede mogućnosti održivog razvitka su i po političkoj moći i utjecaju a i po nedostatku znanja – slabi razvojni socijalni akteri u Hrvatskoj. Tu je korijen esencijalne razvojne zapreke za brzo i kvalitetno usmjeravanje razvitka ruralnih prostora uopće a na osnovama ekološke i gospodarske održivosti posebno. Nema održiva razvitka i modernizacije bez elita sposobnih za brzi razvitak, za modernizaciju i razvojne solucije u duhu održivosti. Dakle?

Možemo li govoriti o zreлом i uspješnom programiranju i provođenju mjera razvitka ruralnih prostora u

Hrvatskoj? Zasigurno, ne! Možemo li govoriti o plodnom – zbilji sukladnom prostornom planiranju ruralnih prostora Hrvatske? Također ne. Barem još ne.

Prostorno planiranje Hrvatske takvo kakvo je danas prema mreži naselja i prema njenom urbano-ruralnom profilu značajnim bi dijelom trebalo konceptualno biti prostorno planiranje ruralnih prostora. Urbanizam u Hrvatskoj se od 1947., kad je započeo na organiziran i moderni način, bavio – kroz formu prostornog plana općina, poslije županija – i ruralnim prostorima. Usudujemo se reći da je to bilo pretežno takvo projektiranje i planiranje urbanizacije ruralnih prostora koje se zbog niza razloga u zbilji ostvarivalo u razmjerima do maksimalno 20% od planiranog i projektiranog. Nitko se, naime nije pozabavio “ludim pitanjem” koliko je od projektiranog i planski zamišljenog u svim u Hrvatskoj napravljenih prostornim planovima u razdoblju od 1947.–2002. (55 godina!) ostvareno u zbilji?! I što to govori o samoj metodologiji dotičnog planiranja!? Kako mi sudimo, ozbiljno (čitaj = iz zbilje nastajuće, spram zbilje se odnoseće i na zbilju utjećuće!), interdisciplinarno, učinkovito planiranje ruralnih prostora u Hrvatskoj tek se treba razviti. Pri tome tradicionalno nadmoćna prisutnost arhitektonski obrazovanih planera neće biti prednost već vrlo teška zapreka. Kako bilo, za tako nešto potrebno je promisliti koncept i polazišta, iznaći za zbilju plodan (ne tek politički ili pak stručno reprezentativan!) pristup i metodologiju planiranja.

U takvim uvjetima, radi konceptualizacije i osmišljavanja politike prostornog uređenja u ruralnim prostorima u MZOPU-u (Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja), ocijenili smo smislenim iz sociologijskog ugla poduzeti jedan tip kratkog analitičkog problematiziranja.

Ovim prilogom se žele otvoriti stanovita pitanja te u određenoj mjeri ponuditi elemente za konceptualne odgovore na njih. Što se hoće s ruralnim prostorima? Revitalizacija? Renesansa ruralnog? Razvitak?! Kakav razvitak? Održivi ruralni razvitak? Kako god to nazvali, glavno pitanje glasi: na kojim starim i/ili novim osnovama – glede prirodnih osnova života i glede produkcije koja stvara prihod i neki višak vrijednosti, neku stvorenu novu vrijednost – ruralni prostori/ruralna naselja u Hrvatskoj mogu opstati i reproducirati se? Što bi to bila ekološka i gospodarska održivost sela, ruralnih prostora? Na kojim postavkama se može zbiljski a ne tek spekulativno i reprezentativno graditi sustav mjera društvenog razvitka i razvojnog prostornog plana ruralnih prostora/naselja u Hrvatskoj? Prostorni planer može imati razne ideje oslikavanja bu-

dućeg ruralnog i održivog razvitka ali ako nema valjane i pouzdane klarifikacije prethodnih pitanja od slikanja budućnosti neće biti neke velike vajde. Tek lijepe slike, nacrti, snovi na papiru potvrđeni žigom za izradu planova ovlaštene ustanove.

DEMOGRAFSKI TRENDOVI KAO POLAZIŠNI “DINAMIČKI KONTEKST” PROMIŠLJANJA USMJERAVANJA RAZVITKA RURALNIH PROSTORA U HRVATSKOJ

Odumiru li dijelovi ruralnih prostora? Nedvojbeno, sporo, možda uglavnom neprimjetno – da! Postaju li tradicionalni oblici ruralnog kroz transformaciju drugačiji, više urbani makar još uvijek ostaju u osnovi ruralni? Da! I jedno i drugo istovremeno. Promjene su burne i nepovratne. Riječ je o procesu prouzročenom višestrukim zakonitostima i silnicama a koji se odvija po vrhunskoj logici (samo)održivosti “svijeta života”. Oni ruralni oblici društvene organizacije života i funkcionalno i morfološki i simbolički koji nemaju unutrašnjih snaga za (samo)reprodukciju – umiru. Tko ne trči barem približno brzinom modernog razvojnog konteksta (stalni materijalni rast = uspjeh, stalni porast komfora i ugone kao civilizacijska zadaća ali i opsesija i sl.), koji svoj korelat ima i u ruralnim prostorima, biva žestoko marginaliziran, neinteresantan carstvu (urbanog) rasta i uspjeha, pregažen, odbačen, živ zaboravljen.

Sela i socijalne tradicionalne ruralne zajednice umiru kroz odlazak starih generacija, “umiru” kroz društvenu marginalnost, siromaštvo i “neuspjeh” živućih u širim socijalnim zajednicama i prostorima. Sentimenata i prisjećanja “teškog ali humanog zlatnog doba” ima još samo unutar te zajednice; na relaciji (urbani) centar – (ruralna) periferija ovaj sentiment ubrzano odumire premda možda još ne i potpuno u Hrvatskoj. Istovremeno grad je pun “izdajica” svoga ruralnog zavičaja. Privučeni i “kupljeni” nečim u urbanom imperiju, bilo u Hrvatskoj bilo u bližem ili daljnjem inozemstvu (obrazovanje, radna ponuda, standard, status, moć i sl.) oni svoj ruralni zavičaj još eventualno tek ritualno (rodbinski, vikendaški, o praznicima i sl.) povremeno posjećuju. I to je sve.

Opstaju oni funkcionalni (radni), morfološki (obitavanje) i simbolički (kulturalne prakse, simboličke prakse uopće) oblici života u ruralnim prostorima koji u novonastajućem kontekstu mogu potvrditi moć (*lat. potentia*) (samo)obnavljanja. Proizvodnja prihoda za opstanak, proizvodnja novostvorene vrijednosti i ovdje je ključni kriterij za vitalnost. Opstanaka bez toga – to je znano svima – nema.

Pogledamo li demografske trendove posljednjih nekoliko desetljeća, ruralne prostore u Hrvatskoj obilježava prije svega starenje i sustavni, negdje brži i veći, negdje sporiji i manji odlazak stanovništva. Malo gdje ruralni prostori u nas, posebno tamo gdje naselja nisu blizu većih gradova i asfaltiranih komunikacija, demografski cvjetaju. Imamo li situaciju održavanja demografskog *status quo* – to je već sjajna, demografski održiva situacija. Trend smanjenja vodi nuli a u nultom stanju nema više ljudskog razvitka. Bez ljudi naselja nema. Makar ono bilo sazdano od gomile krasnih vikendica bez ljudske, stalno prisutne duše, bez “dima” – život tamo ne stanuje.

Može li se demografski proces u ruralnim prostorima preokrenuti? Nije li u svakoj modernizaciji koja počinje industrijalizacijom i urbanizacijom a nastavlja se modernim oblicima “tercijarizacije društva” (uključujuću tu i totalnu informatizaciju) neminovno da jednostavna, puko ruralna i na višku vrijednosti iz male poljoprivrede utemeljena naselja – odumru? Koji se dio ruralne mreže naselja može demografski obnavljati i na kojim osnovama?

Dio naselja i obitelji u ruralnim prostorima živi u siromaštvu, gospodarski ne prosperira (dakle nema osobitog razvitka!) a jedan ne tako mali dio ovih područja u Hrvatskoj 2002. godine još uvijek živi s jakim ožiljcima agresije minulih etničkih razdora i ratnih razaranja, u jadu i stanju koje se doživljava nepravdom. Kako bilo – s ruralnim prostorima u Hrvatskoj stvari ne stoje dobro a ni perspektiva razvitka za veliki dio ovih prostora nije posebno svijetla. Ako inzistiramo na stručnom i hladnom objektivnom pristupu a ne na emocijama dodatno poticanim patriotizmom/nacionalizmom ili pak na reprezentiranju stvarnosti u povoljnom svijetlu s nekim predumišljajem, ovakva ocjena je neminovna.

Međutim, imamo demografski to što imamo, trendovi su takvi kakvi jesu i od toga treba krenuti. Pristupiti razvitku u ruralnim prostorima tako da se postojeće demografsko negativno stanje vrednuje mračnim i teškim a onda se – jer eto to ne smije biti tako – grozničavo traže načini popravljavanja, je promašeno. Dio mreže ruralnih naselja će bez pogonske (samo)održive moći stagnirati, propadati i odumirati; dio će se razvijati na starim ali i novim, ekološki i ekonomski održivim osnovama, a dio će postati satelitski servis obližnjih gradova. Sugeriramo da se pristup usmjeravanju razvitka ruralnih prostora organizira u tome “real-politik” duhu.

POJMOVNA POJAŠNENJA

Što je to “ruralni prostor?”

Imajući na umu Hrvatsku, a ne neko područje u Švedskoj ili pak u Nizozemskoj, možemo ustvrditi da su ruralni prostori početkom XXI. stoljeća u Hrvatskoj oni prostori i strukture naselja koje karakteriziraju:

- a. Dominacija poljoprivrede i šumarstva kao grana djelatnosti u kojima radi (bilo u selu ili gdje drugdje) lokalno stanovništvo; u Hrvatskoj postoji i veći broj ruralnih naselja u kojem većina ljudi radi u “modernim urbanim, dakle tercijarnim sektorima djelatnosti”;
- b. Ambijent koji je urbanistički, arhitektonski i estetski organiziran kao selo, kao naselje koje nema odviše razvijenu tehničku komunalnu infrastrukturu (vodovod, kanalizacija) kao ni ostale elemente urbane opreme (specijalizirane trgovine, usluge, ustanove lokalne vlasti, poštu i sl.);
- c. Socijalno-kulturalni milje koji prakticira tradicionalne oblike kulture i religijske prakse, lokalnu socijalnu integraciju kroz susjedske i rodbinske odnose i aranžmane te tradicionalne oblike provođenja slobodnog vremena uz oblike koje nameće masovna kultura posredovana masovnim medijima.

U tom smislu, s **izuzetkom određenog broja velikih i srednjih gradova** – čemu je MZOPU poklonio dužnu studijsku i planersku pažnju – **te varoši, u Hrvatskoj je sve ostalo ruralni prostor!** Kamo svrstati “duboku prirodu”, one dijelove teritorija koji su slabo ili nika-ko naseljeni? Ruralni prostor je izgrađena zbilja. Prirodnu sredinu ne bismo uvrštavali u nju. Neki zamišljeni kontinuum ide ovako: izgrađena sredina (visoko urbanizirana) – izgrađena sredina (nisko urbanizirana, npr. ruralna) – prirodna sredina.

Što je to “održivost”?

Ruralni prostori se u suvremenim europskim uvjetima (Europa nam je kriterij, zar ne?) pretežno pretvaraju u ekološki ugodne prostore obitavanja; manjina stalnih stanovnika radi u istim naseljima a većina odlazi svakodnevno raditi izvan mjesta stanovanja. Sela se pretvaraju u male strukture obitavanja koje zadržavaju svoje ekološke prednosti ali sustavno dobivaju urbanu komunalnu infrastrukturu i urbanu opremu te elemente lake i brze povezanosti s drugim (većim) naseljima u okolici i zemlji. Takvi oblici obitavanja koja odaju osnovni dojam ruralnih prostora

(engl. *countryside*), dakako imaju budućnost. Bitno je da sačuvaju svoje kvalitete u ekološkoj dimenziji te da uspiju reproducirati gospodarsku osnovu obitavanja. Ekološka i gospodarska trajnost, održivost, je osnova za opstanak takve ruralno-urbane strukture obitavanja.

No, vratimo se u Hrvatsku; hrvatski se ruralni prostor sastoji od: a. umrlih ruralnih naselja i zaseoka (kada umre ili ode posljednji stalni nastanjeni stanovnik!); b. od naselja za koja se može reći da je umiranje potpuno sigurno i predvidljivo (ako sve silnice nastave raditi na dosadašnji način!); c. gdje je velik udio ruralnih naselja, posebno onih u planinskim i u močvarnim dijelovima Hrvatske (uz parkove prirode i nacionalne parkove npr.!) zapušten i društveno zanemaren; te d. gdje je dio ruralnih prostora zahvaćenih posljednjim ratom, agresijom i etničkim razdorom u gospodarskom i socijalno-psihološkom smislu još uvijek, dakle i 2002. godine, u bolesnom stanju.

Moraju li sva ruralna naselja u Hrvatskoj koja danas postoje opstati? Ne moraju! To nitko ne želi reći premda je činjenica. Najmanje politički upravljači, ni oni visoki, ni oni lokalni, jer to ne donosi političke bodove. Stav da sva naselja moraju opstati, održati se – ravan je dogmi iako se u okviru izražavanja lokalnog patriotizma i uopće osjećaja privrženosti može razumjeti.

Ekološka i gospodarska održivost su temeljne karakteristike opstanka i reprodukcije ruralnih prostora i naselja. No, prije jasnog identificiranja indikatora ekološke i gospodarske održivosti pogledajmo prethodno – što je to održivost?

Održivost je sposobnost nekog živog entiteta (bilo biološkog, bilo socijalnog) ili procesa koji ovi entiteti svojim djelovanjem su-proizvode da se načinom življenja i djelovanja (samo)održavaju, (samo)reproduciraju, (samo)obnavljaju. Održivost ovdje dolazi od “održavati”, držati nešto ili nekoga živućim, u pokretu. Održivom razvitku, izvedeno iz toga, smatramo općenito onaj tip razvitka koji svojim unutrašnjim strukturalnim ustrojem i svojim ukupnim praksama i učincima smjera tome da sudionik samoga sebe (samo)održava i (samo)reproducira u dugoj vremenskoj dimenziji, teorijski beskonačno.

Što bi, dakle, bila ekološka i ekonomska, gospodarska, održivost entiteta koji je ovdje u žarištu pažnje – ruralnog prostora, ruralnih naselja po tipu rada, po morfologiji i po simbolici i kulturi? Što ekološki i gospodarski ruralno naselje/prostor mora u sebi imati, iz sebe generirati da bi imao snage, moći trajno se obnavljati? **Ovako objašnjen opći pojam održivosti upućuje na temeljni problem opstanka i reprodukcije života u ruralnim naseljima Hr-**

vatske, odnosno naselja i prostora kao takvih. U njima ili ima ili nema snaga stalnog (samo)obnavljanja života. Njima zvući biti ili ne biti.

Važan komentar: moguće je, dakako, zamisliti i programe solidarnosti, programe unosa ljudske i ine energije, sredstava i investicija u ove ruralne, dugoročno nesamo-održive prostore. No, tada više to nisu procesi samoodržavanja nego programi redistribucije viška vrijednosti s točke gdje nastaju na točku gdje ih nema, ali ih eto iz nekih razloga ima tu smisla usmjeriti. Ako postoje akteri, ideje i sredstva solidarnosti, onda se takvo “upumpavanje” života može ostvarivati. Jednokratno, to i ne mora biti veliki problem i investicija. No bit je u tome što se mora osposobiti ribar i dati mreža za ribolov, a ne tek riba koja će se za tri ili trideset dana, svejedno – pojesti!

EKOLOŠKA I GOSPODARSKA (SAMO)ODRŽIVOST KAO TEMELJ USMJERAVANJA RAZVITKA RURALNIH SOCIJALNIH ZAJEDNICA/RURALNIH PROSTORA U HRVATSKOJ U 21. STOLJEĆU

Ekološka (samo)održivost kao temelj usmjeravanja razvitka ruralnih prostora i prirodni kapitali Hrvatske

U nadolazećim desetljećima ruralni prostori i naselja (kao socijalne zajednice te kao funkcionalni, morfološki i simbolički mikro sustavi) u Hrvatskoj mogu opstati kao:

- a. minimalno vitalni ali marginalni “džepovi razvitka” koji postupno zaostaju za modernim razvojnim dostignućima i poprimaju karakter “živog muzeja prošlosti ukupnog društva”;
- b. ruralna naselja – sateliti i izravni dnevni servis urbanih središta, pri čemu ta naselja imaju ulogu spavališta zaposlenika u gradu i slično;
- c. ruralna naselja i prostori koja se transformiraju tako da svoju egzistenciju i esenciju počinju/nastavljaju organizirati na temelju nove bio-ekonomije, ili određenije: novih bio-gospodarskih djelatnosti koje u svojoj osnovi imaju čuvanje i održivu i obzirnu kapitalizaciju vlastitih prirodnih izvora i okolne kulturne baštine, vlastitih i okolnih prirodnih i kulturnih dobara.

Ruralni prostori su područja gdje su se stotinama godina, uključivo ovdje i razdoblje industrijske revolucije i deruralizacije, prakticirale one aktivnosti koje su malo ili nisu uopće oštetile i ugrozile prirodne osnove života. Ekološki temeljni mediji života kao što su zrak (čisti zrak!), voda (pitka voda!) i tlo (plodno tlo!) u ruralnim su prostora-

rima Hrvatske još uvijek uglavnom visoke kvalitete. Pojedine točke ili čak manje zone Hrvatske, gdje je razvijana neka industrija, zone su nekvalitetnog zraka, onečišćenih voda i tla. Najveću štetu ekološkoj kvaliteti ruralnih prostora, iako se to ne vidi pa onda ni ne komentira previše, nanijela je “kemijska poljoprivreda”, odnosno upotreba pesticida, herbicida i umjetnih gnojiva. Od toga su najviše stradali prirodni potencijali tla i biološka raznolikost u tlu te podzemne vode. Ostalo – a to nije po površini malo, je prirodni raj. Manji li veći, bogatiji ili manje bogat, manje ili više zapušten, ali raj. Raj na zemlji. Uzgred, dok ga držimo neuređenim i neobrađenim nije baš ni prikladan za svakodnevni pokaz Europi i drugima.

Ključno polazište u usmjeravanju razvitka ruralnih prostora Hrvatske je sljedeće: održavanje visoke kvalitete navedenih ekoloških osnovnih medija, kao i bogatstva lokalne biološke raznolikosti (flora i fauna) te održiva i obzirna upotreba navedenoga za proizvodnju viška vrijednosti temelj je bilo kakvog a onda i gospodarski održivog razvitka i oživljavanja ruralnih prostora u Hrvatskoj. I više od toga, spomenuti prirodni resursi mogu postati osnova i generator (dakako da se određena potražnja za ponudama iz ovih prostora pretpostavlja!) novih oblika profitabilnih aktivnosti u sklopu nove “bio-ekonomije” – ekonomije ekološkog turizma, ekološke poljoprivrede i masovnog razvitka produkcije energije iz obnovljivih izvora i slično.

Dakle, razvojne ideje i odluke te ulaganja vezana za zaštitu okoliša, za zaštitu prirode i uređenje zaštićenih područja kao i bio-gospodarske aktivnosti u ruralnim prostorima su jedan od novih krucijalnih smjerova i razvojnih koraka Hrvatske. Imate li dojam da to netko u vrhu politike i drugdje među onima koji artikuliraju razvojne prijedloge i donose operativne odluke dobro i brzo shvaća? Mi nemamo. Zaštita okoliša i zaštićena područja, ruralni prostori? To je najprije proračunski trošak! Nije li uglavnom to vladajući stav? No, budimo grubo realni – zašto bi upravljači brzo i dobro shvaćali ovakav **produkcijски pristup okolišu, prirodi i ruralnom prostoru** dok je to i tako postavljeno pitanje i pristup bez atributa neprikladnih upravljačkim elitama i ostalim donositeljima odluka za stjecati poene i jačati svoju moć i na tome području.

Hrvatska u cjelini, a njezini ruralni prostori posebno, svoju dobru razvojnu sudbinu i napredak mogu esencijalno i konceptualno utemeljiti na **vrijednostima hrvatskih prirodnih kapitala**. Kako smo na jednom drugom mjestu to već artikulirali (Lay, 2001.) prirodni kapitali su sljedeći (nije rang-lista!):

- prirodna sredina – velike površine koje su još naprosto prirodna sredina; dio njih je proglašen zaštićenim područjima i obuhvaćen nacionalnim parkovima i parkovima prirode;
- ugodna klima (koju već planetarno kvarimo, no možemo je lokalno štititi borbom protiv povećanja stakleničkih plinova u “našem malom dvorištu”);
- lijepi, raznovrsni i posjetiteljima zanimljivi krajolici i ambijenti (more, otoci, razvedena obala, jezera, rijeke, planine, i sl.);
- relativno čisti okoliš, posebno u ruralnim, a još više u planinskim predjelima;
- relativno bogata biološka raznolikost (flora i fauna) koju počinju ugrožavati veliki građevinski poduhvati.

Zelja urbanih Europljana za novim “destinacijama” i doživljajima, autentičnim i zdravim “inputima” u vlastite živote (barem na putovanjima i godišnjim odmorima!) je velika i u stalnom je i intenzivnom porastu. Hrvatski prirodni kapitali, okoliš, priroda, zaštićena područja, mnogi ambijenti i krajolici, od kojih je većina u ruralnim prostorima osnova su za turističke i poljoprivredne ponude Europi. Stranci, posjetitelji stalno o tome svjedoče. Nama, domaćinima, to još (u toj mjeri) nije jasno. Mi to uzimamo za nešto samorazumljivo. Oni naše prirodne kapitale uspoređuju sa svojim i onima iz drugih sredina pa se dive i čude ljepotama i izuzetnostima. Ali i žale što infrastruktura smještaja i program aktivnosti, ponuda autohtonih i ekoloških proizvoda, i drugo, nije razvijenija i bogatija.

Kapitaliziranje spomenutih prirodnih kapitala moguće je samo ako se oni sustavno i aktivno čuvaju, ako se njihovo samoobnavljanje i održivost kao i estetska strana nikako ne ugrožavaju. Upotreba ovih kapitala mora biti samo i isključivo održiva. A to nije jednostavno – to je veliki i zamršeni posao kojemu naš, pojednostavljenjima i grubostima (podržanih pohlepom za brzim bogaćenjem jednog dijela elita, uključivo ovdje i one iz ruralnih krajeva!) sklon mentalitet nije uvijek dorastao. Potvrda za ovo u praksi ima na tisuće.

Dio procesa osiguravanja održivog načina korištenja prirodnih kapitala Hrvatske odnosi se i na sljedeće: prirodni kapitali ne smiju se prodati strancima; ne smiju ni domaćim, društveno i razvojno neodgovornim, za dobrobit nezainteresiranim i na puko privatno (fr. *privé* = lišen općeg) reduciranim tajkunima i kriminalcima (obučenim i u patriotske zastave) kao što je učinjeno s pogonima industrijske produkcije, hotelima, bankama i sl. Plitivička jezera npr. nisu banka, otok Mljet nije hotel, Gacka dolina nije tvornica! Prirodni kapitali su nacionalno blago Hrvat-

ske prvoga reda i nema nikakvih jamstava da će tim blagom stranac i na privatno reducirani tajkun upravljati i gospodariti na održivi način. Postoji velika šansa da glad za što većim profitom, želja za ostvarenjem luksuza, volja za ispunjenjem vlastita hira malog moćnika i sl. otvori takve prakse koje će početi ugrožavati dugoročnu održivost ovih prirodnih kapitala. Kapital dođe, oplodi se na nečemu i (ako uništi podlogu na kojoj se je plodio, a to se događa, pogledajte samo španjolsku obalu!) ide dalje. Oplodivati se negdje drugdje. Nema tu druge logike. Iznimke potvrđuju pravilo.

Održivost upotrebe može organizirati akter koji radi na razini općosti i na razini nacionalnog interesa (a to je, za sada, jedino država). Dakako, ne sama već uz stručnu potporu znanosti i sudjelovanje ekološki i razvojno samo-osvijestjenih poduzetnika kojima je ekološki održiv razvitak pretpostavka poslovnog uspjeha a ne tek trošak i smetnja za bržu i veću zaradu.

Afirmacija “bio-gospodarskih” grana djelatnosti kao moderni pristup i metoda oživljavanja ruralnih prostora u Hrvatskoj

Imamo dakle zdrave, autentične i bogate, iako ne i velike (jer cijela zemlja nije velika!) prirodne kapitale. Ekološke karakteristike ruralnih prostora vrlo su kvalitetne i kao takve čine temelj privlačnosti, ugode, pozitivnog stava prema ostanku kod jednog dijela domaćeg življa te odluka potencijalnih posjetitelja da u njih dođu. To je snažan element kvalitete upotrebne vrijednosti ruralnih prostora. To je ključan, presudan element. Onaj koji možda još nema veliku specifičnu težinu ali koji, gledano komparativno (Što u gradovima udišemo? Što pijemo? Što jedemo? Kako živimo? Kako i koliko se krećemo? i sl.?) specifičnu težinu stalno povećava. I nema nikakvih naznaka da će se taj trend promijeniti.

Na tim osnovama logično je i mudro, a čini nam se i ekonomski unosno razvijati one oblike novih djelatnosti koji se u europskim i svjetskim razmjerima uspješno razvijaju a koje ovdje pojmovno artikuliramo kao “bio-gospodarske grane djelatnosti”. Što bi to bile bio-gospodarske djelatnosti? To su one aktivnosti proizvodnje neke robe ili usluge koje se temeljno oslanjaju na bogate i prirodne kapitale i kvalitetno stanje glede ekoloških medija (zrak, voda, tlo) i koje svoje komparativne prednosti i dobru cijenu postižu upravo na uskoj vezi s prirodnim izvorima. “Bios” znači život. Nedaleko u tom istom obzoru je i “zdravlje”. Bio-gospodarska djelatnost je ona djelatnost koja proizvodi (novi) život, zdravlje, užitek pri čemu nije samo riječ o

fiziološkoj ugodni nego i psihičkom i duhovnom esencijalnom uživanju u životu. Uzgred, u modernim svjetskim razvojnim scenarijima za 21. stoljeće ova se priča uz svega nekoliko drugih (nanotehnologija, genetski inženjering i sl.) smatra jednom od tržišno najpromulzivnijih pravaca razvitka.

Bio-gospodarska djelatnost je u sebi samoj neupitno ekološki (samo)održiva ali paralelno mora biti i ekonomski održiva. Ekonomski "output" i od ove djelatnosti mora biti minimalno kao "input" ili malo veći. Možda je dio tajne u sljedećem: ne treba biti mnogo veći! Dovoljna je "pozitivna nula" ili mali plus. Veliki profit nije bit bio-gospodarske djelatnosti. Bit je u ravnoteži ekonomske investicije i dobiti s jedne strane i dobrobiti za prirodne osnove života, s druge strane. Naprosto, kod ovih djelatnosti traži se sinteza koja kod ekološki dugoročno neodrživih djelatnosti izostaje. Djelatnost koju nazivamo bio-gospodarska djelatnost postaje ekološki afirmativna, odnosno donosi DOBROBIT, a ekonomski postaje profitna, odnosno donosi DOBIT. Ako se ne varamo ove obje lijepo hrvatske riječi nose u sebi korijen "BIT".

Dakako, ovim je djelatnostima apriori zadano, osim ako same sebe ne žele dovoditi u opasnost ugroze - a onda i širi okoliš i prirodu, da prirodne izvore koriste tako što ih temeljito čuvaju, štite a paralelno i kapitaliziraju. Ili drugačije: proces proizvodnje robe i usluge u ovome tipu djelatnosti u svome samom tijeku, mora biti paralelno održiv, obziran. Ne može konačni produkt bio-gospodarske djelatnosti biti održiv ako i sam proces njegove proizvodnje iznutra nije takav. Ne možemo inscenirati obzirnost i održivost samo u jednom segmentu, ona u slučaju bio-gospodarskih djelatnosti mora biti totalna.

Objasnimo to s nekoliko zornih primjera iz naše sredine: neka eko-turistička aktivnost npr. nije bio-gospodarska kada makar i skriveno onečišćuje okoliš, s jedne strane, a s druge, donosi novčanu korist i plijeni atrakcijom. Masovni posjet Plitvičkim jezerima koji donosi novac, ali koji zbog neadekvatnog sustava kanalizacije ili organizacije i načina ponašanja posjetilaca ugrožava sedreni sustav jezera, ne vodi nikuda. Kemijska poljoprivreda koja kemijom tako moćno povećava prihode (ne zauvijek ali sada da) nije održiva ako na nekom ruralnom slavonskom području oštećuje podzemne izvore pitke vode. Mašinski, industrijski način sječe i odvoza drveta u nekim dijelovima Velebita koji upravo svojim tehničkim načinom ima za posljedicu zamučenje izvora za niz sela Like nije održiv. Ma kako pojavno taj način djelovao ekološki u redu a gospodarski bio učinkovit. Ili uzmimo primjer s početka devedesetih

godina u Zagrebu: program proizvodnje olovaka je nazvan ekološkim (olovke su to po sebi kao roba doista i bile!) a prilikom proizvodnje iz dimnjaka tvornice TOZ kuljao je gusti crni dim i zagorčavao život susjednom stanovništvu.

Koji bi bili primjeri bio-gospodarskih djelatnosti koje možemo projektirati u ruralnim prostorima. Uzmimo tri primjera koja se u tkivu modernih gospodarskih djelatnosti Hrvatske mogu smatrati osnovnima – proizvodnja hrane, proizvodnja energije te proizvodnja turističke ponude. U interpretaciji ovih djelatnosti kao bio-gospodarskih djelatnosti to su: turizam prijateljski prema okolišu ili eko-turizam; ekološka ili organska poljoprivreda; masovna produkcija energije iz obnovljivih izvora. Za sve tri grane bio-gospodarske djelatnosti Hrvatska ima odlične pretpostavke u prirodnim kapitalima te u samom (ruralnom) prostoru kao resursu.

Dakako, ove djelatnosti moraju sve više postajati jedan od razvojnih prioriteta Hrvatske. Tek tada će prostorno planiranje ruralnih prostora u tome smjeru i duhu dobiti svoju sadržajnu esenciju. Ne može proces prostornog planiranja izmišljati djelatnosti kojih još nema ili su tek u povoju. Ili bi možda dijelom čak i mogao. Proizvodnja pametnih i ostvarljivih vizija nije ničije leno, ničiji monopol.

ZAKLJUČAK

Sudbina ruralnog prostora Hrvatske je, koliko je danas vidljivo, sljedeća: ruralna naselja – sateliti velikih i srednjih gradova i dalje će se razvijati kao servisi ovih gradova, pretvarajući se postepeno u dio urbano-ruralnog kontinuuma u prostoru i gubeći vlastitu fizionomiju i morfološki i simbolički identitet. Funkcija servisa grada pojest će oblik i simboliku.

Mala ruralna naselja, zaseoci i sela odmaknuti od komunikacija i udaljenija od gradova (gdje se već desetljećima čuje žestoki vapaj za osnovnim, za i danas nedostajućim asfaltom, vodovodom!), stagnirat će a neka od njih propadati i potom umirati. Ljepota krajolika u kojem su locirana neće ih spasiti kao sela autohtonih ljudi. Možda kao vikend-sela stranaca i bogatijih građana Hrvatske, to da. Ovo će se zbivati uz proces daljnjeg ekonomskog siromašenja budući da stariji ljudi koji u tim selima žive nisu više moćni proizvođači tržišnih viškova, ako su to ikada i bili! Eventualne penzije (mnogi “čisti” seljaci ih naprosto nemaju!) neće biti dovoljne za pristojan život a kamoli za investicije u bolju kvalitetu življenja. Tradicionalna kultura, solidarnost i međusobna pomoć te humanizam nepo-

srednjih ljudskih odnosa smanjivat će težinu ovoga života u takvim uvjetima.

Za renesansu je sposoban samo dio ruralnog prostora u Hrvatskoj. Ta se mogućnost otvara uz uvjet da se sustavno i masovno počnu organizirati pretpostavke za razvitak bio-gospodarskih djelatnosti kojima je ruralni prostor prirodni milje. Za ekološku poljoprivredu pogodne su mnoge poljoprivredne površine (među njima i mnoge koje nisu bile kemijski tretirane godinama jer su bili u ratnoj zoni za posljednjeg rata); samo je pitanje ima li još ljudi koji bi u tom smjeru radno krenuli. Za onaj dio ruralnih zona i naselja koja mogu ponuditi bogatu kulturnu i prirodnu baštinu postoji dobra razvojna perspektiva. Ono što u takvim ruralnim prostorima imamo pokazati posjetiteljima iz Europe može biti i te kako atraktivno i kvalitetno. Posebno ako se ovaj prostor smišljeno kroz narednih desetak godina oplemeni infrastrukturom za ugodni boravak (molim ako može, domaća a ne uvozna i ako može, molim, zdrava, ekološka, organska a ne bilo kakva!), autentičnom ponudom u izvanpansionskoj potrošnji te originalnim, ekološki nadahnutim, programima aktivnosti.

Usmjeravanje razvitka ruralnih prostora na osnovu ekološke i gospodarske održivosti nedvojbeno je razvojna perspektiva za oživljavanje i davanje novog, na novim osnovama zasnovanog, razvojnog impulsa za jedan dio ruralnih naselja i mikro područja Hrvatske. Uzgred nešto jako važno: Hrvatska je, ako niste znali, lijepa, jako lijepa.

Nije ovdje kratko opisana razvojna ideja bio-gospodarskih djelatnosti prilika i potka razvitka pogodna za baš sve naše ruralne prostore. Neki nemaju prirodne osnove za tako nešto, neka područja nemaju potrebne atraktivnosti glede prirodne i kulturne baštine (a to tvori onu važnu "razliku" i identitet toposa!, engl. "it makes difference!"), a neka područja i naselja nemaju ili neće možda ni imati zadovoljavajuće lokalne aktere poticanja i upravljanja održivim razvitkom. Neće možda biti dovoljno razvojne inicijative i dovoljno znanja (Lay, 1998.). Vjerojatnija je kriza aktera lokalnog održivog razvitka (i na lokalnoj i na državnoj razini).

Adekvatne, moderne i brze analize (dok mi u našoj sredini dođemo do rezultata analize neke makro situacije već se ona i promjeni!) **konkretnih demografskih i inih strukturalnih ali i dinamičkih razvojnih potencijala (uključivši svakako i potencijale razvojnih socijalnih aktera!!!) ruralnih zajednica i prostora Hrvatske** pružile bi građu za ovakvu tipologiju i omogućile bi pretpostavke za solidnije promišljanje usmjeravanja razvitka ruralnih prostora i propitivanja adekvatnih mjera. To je velik ali iz-

vediv posao. Ima li u ovom društvu naručitelja tog posla?
Zanima li nekog ozbiljno i sustavno usmjeravanje razvitka
ruralnih područja Hrvatske?

LITERATURA

- ECOVAST, Strategija za ruralnu Europu* (1998.), Zagreb: Hrvatska sekcija Europskog vijeća za sela i male gradove.
- Lay, V. (1998.), Teorijske, društvene i političke neprilike s periferijom (str. 13-43), u: M. Štambuk i I. Rogić (ur.), *Duge sjene periferije; prinos revitalizaciji hrvatskog ruba*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, biblioteka Zbornici, knjiga 4.
- Lay, V. (1999.), *Kakav turizam razvijati na Gornjoj Bujštini u Istri?, Ideje i prijedlozi*. Zagreb: Hrvatski centar "Znanje za okoliš".
- Lay, V. (2001.), Što bi to bio održivi razvoj Hrvatske? Mala rasprava o viziji razvoja. *Hrvatska revija* - broj 1, godište 1, str. 112-119, Zagreb: Matica Hrvatska.
- Potočnik, V., Lay, V. (2002.), *Obnovljivi izvori energije i zaštita okoliša u Hrvatskoj*. Zagreb: Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja RH.
- Orr, W. D. (1994.), *Earth on Mind*, Washington D.C., Clovelo, California: Island Press.
- Weizsacker, E. U. von (1994.), *Earth Politics*. London and New Jersey: Zed Books Ltd.